

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Мариян Стоядинов
Православен богословски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

относно дисертационен труд за присъждане на научна и образователна
степен „доктор“ на Александър Александров,
Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”

Тема на предложениия труд:

Институционалност и есхатологичност на Църквата след Просвещението

Предложената за рецензия докторска дисертация е посветена на два от аспектите на църковното съществуване. Въпросът за институцията сам по себе си е тема в темата, също както и този за есхатологията. Голямата тема всъщност е синтеза на тези две подтеми в контекста на един специфичен дял от Европейската история, както подсказва названието, а именно след Просвещението.

Данни за докторантурата, дисертацията, автореферата и публикациите

С оглед представените документи е видно, че всички етапи в процедурата са съобразени с нормативните изисквания.

Текстът на дисертацията (в обем от общо 192 стр.) е разпределен в предговор, увод, три основни глави, заключение и списък на използваната литература. Стилът на писане съответства на спецификата и целта на текста.

Авторефератът е съставен като синтезиран вариант на дисертацията и дава реална представа за качествата на основния текст.

Двата текста, представени като публикации, покриват изисквания от закона минимум.

Коментар върху съдържанието, изграждането и защитата на тезата

Александър Александров развива своята теза в три тематично обособени глави. Започва от *Есхатологичната идентичност на Църквата* към прехода *От есхатология към политика* и завършека в *Православие и национални институции*.

Предговорът и уводът, съответно, очертават границите на изследването, обекта, предмета, целите, задачите и методите на работа. В тези предварителни дялове от изследването Александров коментира актуалността на проблема и обговаря изследователската територия, в която са работели и други автори в предходните десетилетия.

Две са впечатленията от този дял от дисертацията – първо, на лице е познаване, макар и не изчерпателно, на избрани представители на православно богословие от последните близо сто години; и второ, в желанието си да обособи своя принос, докторантът коментира оценъчно избраните от него авторитети. Последното, според мен, няма място в изследване от подобен тип или поне не в толкова едри шрихи. Първо, защото би било по-добре да се фокусираш върху изследователи, коментирали изрично визирания в заглавието на доктората период и то в перспективата на съотношението есхатология/институция, а не визията на един или друг по отношение есхатологията (изобщо), христологията

(изобщо) или пневматологията (изобщо) Освен това, да отхвърляш или приемаш определена теза на Мацукас или Станилоае без да познаваш в детайли техните текстове, или да се позоваваш само на едно съчинение или отделни фрази (и то в превод) е прекалено смело, да не кажа самонадеяно.

На този етап от развитието за начинаещия изследовател е добре да заяви познаване на историографията по темата, съответно да открие „белите петна“, останали встрани от вниманието на поколенията преди него, а оценяването да остави за друг, по-късен етап от своето развитие.

Прави впечатление също липсата на прецизен хронологичен ориентир, в който да бъде положено изследването. Изразът „...след Просвещението” в названието е приемлив, но в подзаглавие или поне в текста, следва да има указани по-конкретни хронологични граници. Посочката в *увода* (с. 6) за „историческия период от края на XVIII в. до началото на XX в., в православните общества на Османската, както и в Руската империя” е единственият ориентир. Въпрос на догадка обаче е дали става дума за периода от 1789 г. (Френската революция) до 1922 г., (краха на Османската империя) или за времето от 1765 г. (Първият Котленски препис на Паисиевата история) до 1922 г.

Първа глава от дисертацията – *Есхатологичната идентичност на Църквата* – може да бъде разглеждана като своеобразен увод към останалите две, въпреки че съдържанието ѝ няма допирни точки с предмета на изследването. Ако есхатологичността е зададена като един от аспектите, а институционалността – другият (*Институционалност и есхатологичност на Църквата*), тогава липсата на данни за институциите в Църквата през Античността и Ранното Средновековие, е очевидна.

Ако авторът е имал предвид само периода *след Просвещението*, тогава възниква въпросът защо в първа глава е коментиран съвсем друг период?

Третата възможност – *есхатологичността* да бъде отнасяна само към Църква в античността, а *институционалността* – само към Църквата в периода *след Просвещението* е несъстоятелна.

Има и четвърта възможност, за която подсказва *Предговорът* – авторът е започнал да работи върху една възможна догматическа диада (или опозиция?) като есхатологичност-институционалност. Положил е началото в първа глава, където е коментирал първия аспект, а след това, вместо да остане в същия хронологичен диапазон (от Евангелието до Николай Кавасила) и да коментира институционалността, е избрал съвсем друг хронологичен хоризонт, в който да коментира този втори аспект. Във всички случаи обаче двата етапа от изследването не кореспондират (особено с оглед заявения предмет).

Втората глава от дисертацията – *От есхатология към политика* – се занимава с прехода от есхатологично към политическо мислене в Църквата. Според стандартното протестантско виждане този преход започва с Константиновата епоха. Докторантът очевидно го отнася към периода *след Просвещението* и го отъждествява с т.нар. от него *Национализиране на православието* (т. 2, с. 100), въпреки че, както виждаме и в страниците, посветени на Юда Искарот (с. 100-103), политическите мотиви в постъпките на религиозни хора не са приоритет на една епоха изрично. Националният месианизъм и налагането му като в норма на църковния живот е сериозен проблем, който си струва да бъде изследван, но генерализирани обобщения като „християнската идентичност на Православната традиция се трансформира в национална

идентичност” (с. 104) са само наполовина верни. Примерно за диоцеза на Александрийската патриаршия това твърдение не е релевантно.

Трета глава *Православие и национални институции* е същинската глава в дисертацията. В нея докторантът коментира историческите процеси в Османската империя след XVIII в., зараждането на т.нар. „балкански национализъм” и ерозирането на имперското статукво през XIX в. В тази част от изследването докторантът определено въвежда в специфичен кръг от проблеми, които, струва ми се, заслужават по-детайлизиран анализ. Мащабната генерализация е приемлив подход в публицистичния жанр, но в дисертационното изследване всеки постулат би трябвало да бъде аргументиран не просто с авторитета на цитирания автор, но и с първични източници. Твърдения като: „Преди края на XVIII в. понятието „етническо съзнание“ практически е непознато. Дотогава хората се идентифицират с местни, професионални, класови, културни и др. общности, но най-вече с религиозната общност”, или „нито Източната Римска империя или Византия е била държава „на гърците”, нито българското царство е включвало единствено българите, нито която и да е била средновековна държава е имала национален или етнически характер” (с. 114) са само наполовина верни. Нещо повече, могат да бъдат оспорени посредством *Българската анонимна хроника* от XV в., или от *Похвалното слово за Св. Евтимий Търновски от Григорий Цамблак* (от XIV в.), в които „народ” и „българска народност”, опозицията българи-гърци и др. подобни, присъстват.

Във втората част от тази глава докторантът фокусира вниманието си върху Русия, спецификата на нейната имперска доктрина, блискоизточната и балканската ѝ политика. Както предходната част от главата, така и тук, струва ми се, имаме нова тема в темата. Изследването би било по-фокусирано, ако докторантът бе насочен да работи не само в един

хронологичен диапазон, но и в един социо-културен такъв. В този смисъл способността му за анализ нямаше да бъде потискана от мащаба на поставената изследователска задача.

Заключение

Александър Александров определено има способността да изследва в детайл и това е единствената причина да оценя докторската му дисертация положително. Струва ми се, че резултатът от работата му би бил по-категоричен при по-прецизно избрана изследователска територия. Не смятам, че допълването на първоначалната догматическа тема с един социо-културно-политически очерк е била удачен подход, но, трябва да признаем, докторантът не винаги има вина за това. Определено не бих препоръчал публикуването на текста в този му вид.

В заключение потвърждавам положителната си оценка за дисертацията на Александър Крумов Александров и ще гласувам ЗА присъждането му на ОНС „доктор“ по научната специалност „Теология“.

17 септември 2019, В. Търново

.....

(доц. д-р Мариян Стоядинов)